

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СЕЛЯНСТВА ТА ВИВЧЕННЯ
АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

<http://ndis.cdu.edu.ua>

УКРАЇНСЬКИЙ АГРАРИЗМ:
СЕЛЯНОЦЕНТРИЧНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФЕНОМЕН
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

д.і.н., проф. С.В. Корновенко

**монографія
«Селяноцентричний феномен
Української революції 1917 –
1921 рр.: аграризм»**

**збірник документів
«Український аграризм»**

**методичні рекомендації
«Український аграризм:
революційний феномен 1917 –
1921 рр.»**

Грантовий проєкт Національного фонду фундаментальних досліджень України

«АГРАРИЗМ: СЕЛЯНОЦЕНТРИЧНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР.».

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

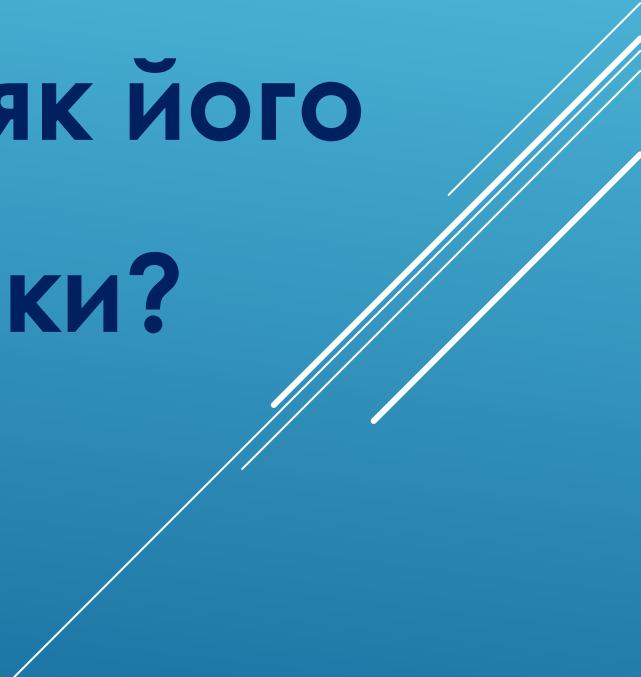

Національний інститут стратегічних досліджень

РОЗГЛЯНЕМО ТАКІ ПИТАННЯ:

1. **Що таке європейський аграризм загалом і український зокрема, як його розуміли сучасники і як його розуміють сучасні дослідники?**
2. **Причини появи європейського аграризму загалом і українського зокрема.**
3. **Селянство як носій аграристських цінностей, активний суб'єкт історії.**
4. **Основні ідеологеми європейського аграризму загалом і українського зокрема.**

**Що таке європейський аграризм загалом і
український зокрема,
як його розуміли сучасники і як його
розуміють сучасні дослідники?**

A decorative graphic consisting of several parallel white lines of varying lengths, slanted diagonally from the bottom right towards the top right, set against a blue background.

Георгій Сіманців аграризм трактував так:

По-перше, «Аграризм – аграрна програма».

По-друге, «Аграризм – ідеологія аграрних рухів».

По-третє, «все, що зв'язане з землею, це вияв власти землі над людиною».

По-четверте, «Довгі століття – несвідомий, чуттєвий ірраціоналізм. Нині науково систематизований, в певні гасла та ідеї сформульований, аграризм науковий в противагу науковому соціалізму, лібералізму, та консерватизму».

По-п'яте. «Це ціла система понять, ціле світорозуміння. Аграризм має свій фонд ідеалів, свою соціальну філософію і свою політику: господарську, соціальну, правову, культурну і т.д.».

По-шосте. «Новітній аграризм – селянський аграризм».

По-сьоме. «Аграризм перший спромігся річево обґрунтувати і сформулювати селянські народні устремління та на основі дійсних потреб виробити головні засади селянської політики».

Класик чехословацького аграризму, впродовж 1935 – 1938 рр. прем'єр-міністр Чехословаччини **Мілан Годжа** аграризм визначав «середнім напрямом між лібералізмом і соціалізмом або комунізмом; це, певним чином, є синтез позитивних сторін цих напрямків».

Чехословацький журналіст, один із теоретиків чехословацького аграризму **Антонін Палачек** подав таке розуміння цього феномену: «Аграризм – це певний ступінь розвитку селянства, з нього [аграризму] воно [селянство] органічно виростає, визнає його засади, розширює і збагачує власними цінностями. Це, власне, перша спроба надати селянському господарству певний [теоретичний] сенс, програму і визначити його місію в цивілізованому суспільстві».

Класик польського аграризму **С. Мілковський** аграризм визначав як «новий напрямок, нова програма соціально-економічної перебудови, нова філософія життя».

Сучасний український дослідник консерватизму, спадщини В. Липинського та українського аграризму **Кирило Галушко** аграристською доктриною вважає оригінальну землеробську ідеологію, властиву для Центральної та Східної Європи, що проголошує політичний «сепаратизм» селян, окремій селянській «третій» шлях (несоціалістичний і некапіталістичний).

Віра Бурдяк, досліджуючи політичний процес у Болгарії міжвоєнного періоду, проаналізувала діяльність О. Стамболійського. Зокрема, історик звернула увагу на те, що отримавши парламентську більшість, він розпочав реалізацію програми аграризму. У розумінні дослідниці, аграризм – визнання особливої ролі селянства і сільського господарства у житті країни.

АГРАРИЗМ:

1. система уявлень селян про самих себе;
2. селянська політична культура і політична свідомість;
3. реалізація на практиці власне селянських сподівань і уявлень про їхнє справедливе майбутнє;
4. система уявлень про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення;
5. компонент суспільно- та партійно-політичної думки;
6. складник внутрішньоекономічної державної політики, спрямованої на вирішення аграрного/селянського питання.

Причини появи європейського аграризму загалом і українського зокрема

Класик новітнього українського аграризму **Георгій Сіманців** вважав, що виникнення аграризму спричинено *«розпадом і переходом великого латифундіарного землеволодіння до рук селянства і зі зміною поміщицьких способів сільськогосподарської продукції – феодально-капіталістичних на селянсько-трудові – аграризм значно поширився та поглибився, змодифікувався зрештою в струнку та закінчену логічну систему суспільної поведінки села»*.

Чехословацький теоретик аграризму **АНТОНІН Палачек** був переконаний у тому, що «аграризм виникає в той час, коли соціальний радикалізм починає рішучу боротьбу з існуючим економічним, соціальним і моральним порядком, коли нові доктрини намагаються спростувати найосновніші ідеї, на яких побудована західна цивілізація, і коли всі дрібні щоденні турботи та інтереси дають шлях до великих ідеологічних суперечок, яких Європа не знала з часів Реформації».

Польський теоретик аграризму **С. Мілковський** резонно стверджував, що аграризм як нова *філософія життя* «свої права і принципи ... черпає із землі, із співіснування людини з природою, із законів, що регулюють дрібне селянське господарство, вона цілком покладається на людину і хоче зробити її суб'єктом, який створює нове життя. Він намагається не заманити його в пастку і зневолити, а звільнити з усіх пунт і створити умови для повноцінного розвитку, творчо працювати на власне благо та на користь інших».

Сучасні дослідники, наприклад **К. Галушко і Г. Матвєєв**, з-поміж причин появи європейського аграризму одностайно виокремлюють такі фактори:

по-перше, аграрний характер економік центрально-південно-східноєвропейських країн;

по-друге, гострота аграрного питання у цих країнах;

по-третє, чисельна домінанта селянства над іншими верствами населення центрально-південно-східноєвропейських країн;

по-четверте, підвищений інтерес суспільства до аграрної тематики загалом і селянства зокрема.

На нашу думку, окрім зазначених вище,
причинами появи аграризму були й такі.

По-перше, конфлікт між індустріальною і аграрною цивілізаціями, що виразно став виявлятися у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. за умов модернізації аграрно-індустріальних країн і економік та їх перетворенням в індустріально-аграрні або наближені до них із відповідною ціннісною трансформацією.

По-друге, розвиток політичної культури власне аграрних типів суспільств (аграрних націй), якими того часу були польська, чехословацька, румунська, болгарська, українська тощо.

По-третє, об'єктивні закони розвитку власне аграрного типу суспільства (аграрної нації).

Аграрний тип суспільства, на нашу думку, не потрібно вважати недолугим, порівняно, скажімо, з індустріальним.

Аграрне суспільство – не лише техніка і технології, їх постійне удосконалення, насамперед це природність соціокультурного буття, баланс між природою і людиною, оприроднення суспільного буття і олюднення природи. Це оригінальна еволюція і непередбачуване реагування на внутрішні й зовнішні виклики.

Аграрні суспільства стали лоном, в якому зросли соціальні, економічні, політичні та інші інститути без яких не можливо уявити індустріальний чи постіндустріальний типи суспільства. В їх надрах сформувалися міста, що від початку носили аграрний характер, а згодом перетворилися у рушіїв трансформації аграрного типу суспільства в індустріальний тип суспільства, стали іншими стосовно до села.

У другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. мав місце **аграрний тип українського суспільства**. Йому були властиві такі загальні для цього типу суспільства ознаки:

- 1) чисельна перевага селянства в етнічному та соціальному;
- 2) сільське господарство домінувало у виробництві матеріальних благ.

Специфіка українського варіанта аграрного типу суспільства полягала у тому, що етнічне розмаїття в аграрній сфері з виразною домінантою українського поєднувалося з українською меншістю в неаграрному сегменті виробництва.

Український тип аграрного суспільства став джерелом/основою для формування українського аграризму – варіанта центрально-південно-східноєвропейського аграризму.

Український аграризм означеного періоду віддзеркалював аграрний характер українського суспільства. Його аграрність жодною мірою не є підставою для розуміння українського суспільства як меншовартісного, «недорозвиненого» тощо, порівняно з аналогічними східноєвропейськими, західноєвропейськими чи іншими соціумами.

Український аграризм другої половини XIX – першої третини XX ст. засвідчив перехід від індиферентної політичної культури й свідомості українського селянства до активістської, аграрний характер української нації, що формувалася.

Селянство як носій аграристських цінностей, активний суб'єкт історії

Георгій Сіманців однозначно стверджував, що «носіями новітнього аграризму є селяне, як сукупність сільсько-господарських продуцентів en masse одностайне, суцільне, трудове. Природня річ, що й село має свої буржуазні вершки і свій пролетаріят, що витворюються в процесі класових відверстувань. Але це остільки нечисленні групи, що вони мало впливають на соціяльне обличча села».

Дмитро Донцов відверто писав, що селянство – **геній «української раси»**. Воно наділене «глибокою мудрістю», «вродженою шляхотністю, розвиненим зміслом до дістінкції»; «з загальюканого білого раба, невільника міста» селянин став центром, «віссю, коло котрої зачинає крутити ся все господарське життя країн, діткнутих війною».

За **Д. Донцовим**, з-поміж інших селянство було **окремішнім суб'єктом**, наділеним такими характеристиками.

Перша – *глибока свідомість своїх інтересів.*

Друга – *«великий політичний інстинкт».*

Третя – *«бистра орієнтація».*

Четверта – *«незломна упертість в переслідуванню цілий».*

П'ята – *«організаційний сприт».*

Шоста – *«змісл порядку».*

Сьома – *«повна байдужість до паціфізмів, антімлітаризмів та інших «ізмів»».*

Восьма – *«арістократична відраза до всяких форм охльократії, насильно накидуваних ... інтелігенцією».*

Новітні дослідники, розмірковуючи над селянством, його роллю Актора української історії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. говорять про селянина-ідеомана – активного суб'єкта історії.

Власне український селянин, в інтерпретації українських аграристів – «кляса майбутности», «наділена розвиненою правовою свідомістю, готова всякими способами боронити своїх прав, погорджуюча готовими ідеологіями, ворожа всяким «соціалізмам», «паціфізмам» та «інтернаціоналізмам»».

Тобто, українське селянство – Актор нації, що має перспективи. Відповідні перспективи має і українська селянська демократія, носієм і уособленням якої воно є.

КЛЮЧОВІ ІДЕОЛОГЕМИ АГРАРИЗМУ

1) унікальність

- та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці;

2) визнання

- селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті;

3) не капіталістичний,

- не соціалістичний тощо, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства;

4) землеробство

- і сільський спосіб життя відмінні від промисловості та міста, селянство відрізняється від інших соціальних груп;

5) селянство

- – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності і якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. <http://ndis.cdu.edu.ua/index.php/naukova-diialnist/elektronna-biblioteka?start=12>
2. Бурдяк В. Політичний процес у Болгарії міжвоєнного періоду. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2014. Т. 27–28. С. 16 – 22.
3. Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. Український історичний збірник. 2000. № 2. С. 164 – 200.
4. Компанієць О. В. Аграризм у Болгарії та Чехословаччині першої третини ХХ століття: компаративний аналіз. Український селянин. 2021. Вип. 25. С. 57-63.
5. Компанієць О. В. Аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 років у контексті розвитку європейського та північноамериканського аграризму ХІХ – першої третини ХХ століття: огляд зарубіжних джерел. Український селянин. 2020. Випуск 24. С. 86 – 92.
6. Корновенко С. В. Аграризм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Аграризм>
7. Корновенко С. В., Глібіщук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В.П. Селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.: аграризм: монографія. Черкаси, 2021. 244 с.
8. Корновенко С. В., Глібіщук М. В., Ільницький В. І., Компанієць О. В., Лозовий В. С., Пасічна Ю. Г., Тельвак В. П. Український аграризм: збірник документів. Черкаси, 2021. 652 с.
9. Корновенко С. Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 19171921 рр. Український історичний журнал. 2017. № 4. С. 83–95.
10. Корновенко С. В., Тельвак В. П. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-Східної Європи другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: наукове осмислення явища. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм. Черкаси. 2021. С. 9–19.

Дякую за увагу!

